

Nikica Kolumbić
Zagreb

HVARSKI DIJALOŠKI »PLAČEVI«

Poznato je da se na otoku Hvaru sve do početka prošlog stoljeća posebno njegovao crkveni teatar, koji se bio začeo još u srednjovjekovnom razdoblju. Zato je sasvim razumljivo što se upravo na Hvaru gajio i poseban tip dijaloške pasionske poezije koja je već i po svom jednostavnijem obliku prethodila srednjovjekovnim dramatiziranim i dramskim tekstovima s tematikom o Isusovoj muc i o plaču njegove majke.

Prema dosada poznatim podacima najstariji tekst jednog od dva tipa srednjovjekovnih dijaloških »plačeva« našao se u jednom rukopisu različite pobožne poezije kojemu se pripisivalo hvarsko podrijetlo. To je rukopisna zbirka poznata pod nazivom *Hvarska pjesmarica* kojoj se u posljednje vrijeme ističe zapravo osorska provenijencija i to upravo onog prednjeg dijela u kojem se nalazi tzv. hvarski »Gospin plač«. Ali usprkos mogućem osorskom podrijetlu tog dijela pjesmarice, upravo je ta varijanta »plača« na otoku posebno njegovana i sačuvana u dva kasnija prijepisa. Na Hvaru postoje i neke njene narodne preradbe a pučka pobožna svečanost, koja vuče tradiciju još od XV stoljeća, vezana je baš za stihove te stare srednjovjekovne varijante »Gospina plača«.

Prema tome svi su hvarski pasionski tekstovi među sobom usko povezani pa i rukopisni dijaloški »plačevi« zaslužuju posebnu pažnju, prije svega temeljitu kritičku obradbu i objavljivanje, jer se pri svakoj analizi kasnijih varijanta ne može mimoći usporedba sa stihovima tog najstarijeg sačuvanog teksta.

I. UVODNI DIO

Dijaloški »plačevi«, to jest pjesničko-dramatski tekstovi s pasionskom tematikom, kao književna podvrsta imaju neke svoje osobitosti, a posebno su važni za proučavanje postanka i razvoja srednjovjekovne drame. Zato istraživanje i ispitivanje na tom polju, koja se još uvijek ne obavljaju sustavno, gdje nisu proučeni i opisani ni svi poznati sačuvani tekstovi, imaju i danas vrijednost neizbježnih i nužnih znanstvenih predradnji.

Doduše, te je tekstove hrvatska književna znanost zapazila još od svojih početaka, pa je već I. Kukuljević 1856. objavio ulomak jednoga glagoljskog dramatiziranog teksta iz početka XVI st.¹ Ali svi su dalji ne toliko obilati prilozi, često samo u usputnom dodiru s crkvenom poezijom ili prikazanjima općenito, imali sve one manjkavosti koje su proizlazile iz nedovoljnog poznavanja hrvatske srednjovjekovne književne epohe, pogotovu zato što dugo vremena nije bila uočena, a kamoli definirana njena uloga i njeno mjesto u okviru hrvatske književnosti uopće. Zato su se mnoge znanstvene obradbe zadržavale više na opisivanju nego na objavljivanju tekstova.

Koncem XIX st. objavio je V. Vuletić Vukasović latiničku zbirku starih crkvenih pjesama iz Korčule, gdje se našao i pasionski ciklus od sedam sadržajno povezanih, to jest uzastopce nanizanih tekstova narativno-dijaloškoga karaktera.² Druga po redu pjesma obrađuje Isusa na križu i plač njegove majke, a takvu istu pjesmu našao je J. Vajs pod naslovom »Pěsan ot muki Hrstovi« u zbirci pjesama jednoga glagoljskog kodeksa u Parizu iz konca XIV st.³ Tako se mogla utvrditi istovetnost hrvatskih tekstova glagoljačke i latinaške sfere, a i vrijeme postanka pjesama spomenute korčulanske zbirke.

Međutim, na području literature »plačeva« najvrednija su istraživanja koja je obavio Franjo Fancev. On je zapravo prvi počeo isticati značenje i mjesto tih tekstova u razvoju hrvatske srednjovjekovne drame, naglašavajući da se začeci hrvatskih crkvenih prikazanja nalaze već u »pobožnoj poeziji bratovština s dijaloškim pjesmama i pučkim devocionima, a ne u tzv. talijanskim 'sacre rappresentazioni' XV stoljeća.«⁴

On je prvi istaknuo vrijednost hvarškoga »Gospina plača«, koji je sačuvan u tzv. *Hvarskoj pjesmarici* iz 1533, baveći se njegovim varijantama u tzv. *Foretićevoj korčulanskoj pjesmarici* iz 1560, u jednoj *Rapskoj pjesmarici* iz 1563, u *Budljanskoj pjesmarici* iz 1640, u jednom jelešanskom tekstu iz 1848. te u Divkovićevim i drugim preradbama.⁵ Ipak, zanimajući se za izvorne tekstove, Fancev je najprije objavio jednu verziju ranijeg tipa »plačeva«, to jest glagoljski dramatizirani »Plać gospoe«, što ga je oko 1505. prepisao glagoljaš Šimun Klimantović iz Lukorana kraj Zadra. On je u isto vrijeme uputio i na razlike u odnosu na jedan glagoljski predložak.⁶

I u novije se vrijeme literatura o dijaloškim i dramatiziranim »plačevima« sve više bogati. Baveći se Marulićevim stihovima i njegovim autorstvom, V. Štefanić je, usput govoreći o spomenutoj *Rapskoj pjesmarici* iz 1563, bolje opisao i latinički »plač« hvarškoga tipa u njoj, a pritom je prvi istaknuo vjerojatno osorsko podrijetlo te tzv. *Hvarske pjesmarice*, kojem bi dijelu imao pripadati tekst »plača«.⁷ C. Fisković je 1953. objavio latinički »Gospin plač« što ga je 1471. unio u svoju pjesmaricu Rabljanin Matij Picić.⁸ To je ujedno najstariji poznati dijaloški tekst, a značajan je i po tome što je prema takvoj verziji nastao i tip dramatiziranoga Klimantovićeve »plača«. Nedugo zatim, gotovo istovremeno, objavili su C. Fisković i N. Kolumbić latinički ulomak jednog dijaloškog »plača« iz početka XVI st., koji je pripadao tipu spomenutog Picićeve teksta.⁹ Obradujući glagoljske rukopise otoka Krka V. Štefanić je dao podatke o jednom glagoljskom dijaloškom tekstu,¹⁰ koji je gotovo istovetan s tekstom Picićeve i spomenutog splitskog »plača«. Na istom mjestu objavio je Štefanić lirsko-narativni tekst pjesme o Isusovu skidanju s križa i pokapa-

nju,¹¹ koji se podudara s trećom od sedam pjesama koje je objavio V. Vuletić Vukasović, a koji tekst zajedno s drugom pjesmom toga korizmenog ciklusa (koje je jednu verziju već ranije objavio J. Vajs) tvori temeljnu stihovnu i dramsku podlogu na kojoj su se razvili tipovi hrvatskih srednjovjekovnih dijaloških »plačeva« i njihova dramatzirana verzija.

Na temelju tako objavljene građe, a uzimajući u obzir i dotada poznate rukopisne tekstove, moglo se pristupiti analizi podudarnosti odgovarajućih »plačeva« i tekstova koji su im prethodili i koji su se na njih nastavljali, pa su mogle biti utvrđene i glavne njihove karakteristike. Tako se moglo zaključiti da su se na osnovi dva temeljna teksta lirsko-narativnoga karaktera koja su nastala negdje u XIV, a možda i u XIII stoljeću, razvila uglavnom dva tipa dijaloških plačeva: jedan raniji i drugi nešto kasniji (kako zasada možemo zaključiti prema poznatim sačuvanim rukopisima).¹² Iz ranijeg tipa razvile su se prve dramatzizacije i srednjovjekovna prikazanja »muke«, a kasniji je tip, kojemu je najraniji poznati sačuvani tekst u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici* iz 1530, ostao na dijaloškoj formi, posluživši u kasnijim vremenima pri stvaranju brojnih preradbi u stilu pučko-pobožne poezije.

Uza sve to traganja, otkrivanja i objavljivanja novih tekstova nastavljena su i dalje. Tako je 1973. J. Badalić objavio jedno bolsko prikazanje »Muka Isukrstova«¹³ koje je nastalo dramsko-scenskom prilagodbom jednog narativno-dijaloškog bolskog teksta iz 1612,¹⁴ a koje se zapravo naslanja na ranije srednjovjekovne tekstove, zadržavajući dvostihovni osmerački metar. Jedan splitski tekst, zapravo jednu varijantu osorsko-hvarskog »Plača«, iz konca XVI ili početka XVII stoljeća, objavio je također 1973. H. Morović.^{14a} Taj »plač« ujedno je i prvi objavljeni tekst toga kasnijeg tipa srednjovjekovnog dijaloškog teksta.

Kako su time, to jest objavljenim Picićevim (iz 1471) i navedenim splitskim tekstom, znanstvenoj javnosti postali pristupačni primjeri oba tipa »plačeva«, a kako tom svojom pojavom pobuđuju i na dalja istraživanja, sazrelo je sada vrijeme da se ti tekstovi počnu sustavnije objavljivati, počevši, što je i razumljivo, od njihovih najranijih verzija i sačuvanih varijanata.

Iako nam u većem dijelu manjka obrađena građa, do današnjeg vremena utvrđeno je ipak nekoliko značajnih činjenica i pitanja, osobito onih o tipovima »plačeva« i o njihovu mjestu u razvoju hrvatskih srednjovjekovnih prikazanja. Zato je u svojoj monografiji o hrvatskim crkvenim prikazanjima F. S. Perillo u posebnom poglavlju obradio dramske i dijaloške »plačeve« kao prvi stupanj, kao prvu fazu u razvoju te srednjovjekovne književne vrste. Tako su konačno i dijaloški »plačevi« priznati kao važna karika u lancu razvoja hrvatske srednjovjekovne drame.¹⁵

Čini se, međutim, da je u posljednje vrijeme interes za sustavnijim istraživanjem te vrste tekstova pojačan. Nedavno je R. Rotković objavio rad o bokokotorskoj skupini pasionskih tekstova gdje je obradio preko dvadeset rukopisa sa srodnim tekstovima.^{15a} Vrijeme je, dakle, da se intenzivnije priđe i kritičkom izdavanju najvažnijih varijanata te da se obrade i ostale sredine u kojima se ta vrsta dramske poezije posebno njegovala.

Dijaloški tekstovi »plačeva« javljaju se u hrvatskom kulturnom životu, od početka književnog djelovanja, od XIV stoljeća pa do novijih dana, bilo da su živjeli u pučkim crkvenim obredima bilo da su, pak, postali dio narodnog usmenog stvaralaštva. Javljaju se oni i kao odraz stanovitih socijalnih zbivanja u srednjem vijeku, a njihov socijalni smisao čuva i činjenica da su ih kroz sastavci koji su poslužili kao temelj pri nastajanju oba tipa dijaloških »plačeva« razdoblja njegovali upravo najširi narodni slojevi.

U književnom pogledu ti tekstovi imaju vrijednost prije svega kao specifična srednjovjekovna književna podvrsta, koja ima svoje mjesto u razvoju hrvatske srednjovjekovne književnosti, iako je u kasnijim epohama zadržala samo sekundarno literarno-historijsko značenje, nešto važnije u krajevima u kojima se sa stanovitim zakašnjenjem počeo razvijati kulturni i knjižveni život (sjeverna Hrvatska, Bosna, Slavonija) gdje su ti tekstovi bili gotovo i jedina pisana poetska riječ.

U svakom slučaju — raznoliki i raznovrsni uvjeti koji su pogodovali razvoju i njegovanju dijaloške poezije »plačeva« rezultirali su jednom vrlo bogatom, do danas u potpunosti još neotkrivenom i nepoznatom literaturom specifične književne podvrste, koja je živjela i koja se razvijala u brojnim varijantama i preradbama, pretvarajući se ponekad i u druge književne oblike, formirajući u svom višestoljetnom postojanju nekoliko tipova i verzija.

Sigurno je da bi bila korisna istraživanja koja bi se bavila već i samom identifikacijom, utvrđivanjem svih mogućih latiničkih, glagoljskih tekstova te onih na bosančici, svih brojnih rukopisnih i tiskanih čakavskih, kajkavskih i štokavskih dijaloških »plačeva« i »muka« u okviru hrvatske kulturne sfere. Rezultati daljih istraživanja mogli bi se ogledati u raznovrsnim književnim, kulturološkim i sociološkim studijama i obradbama te u proučavanjima s aspekta folkloristike, narodnog pučkog stvaranja.

II. OPIS TEKSTOVA I RUKOPISA

Kako je težište ove radnje na hvarskim dijaloškim »plačevima« kao tekstovima pomoću kojih se može dobiti sigurnija slika o izgledu matičnog teksta čistog dijaloškog tipa hrvatskih srednjovjekovnih »plačeva«, bit će potrebno uz hvarske opisati i sve one druge sačuvane tekstove koji su u bilo kakvom bližem dodiru s hvarskom redakcijom »plača«. To svakako nisu samo čisti dijaloški tekstovi, ni svi dijaloški tekstovi uopće, nego i oni lirsko-narativni va«. Dramski tekstovi koji su se razvili samo iz ranijeg, dramatskog tipa dijaloških »plačeva« neće ovdje biti važni jer oni predstavljaju kasniji izdanak druge grupe i udaljuju se od kasnijeg, čistog dijaloškog tipa »plačeva«. Tu nam neće biti potrebne ni kasnije preradbe ako su rađene i prema čistom dijaloškom tipu, jer su one razvile nove tipove dijaloških i narativnih tekstova, unoseći i elemente novih stilskih razdoblja. U njima se veza sa starim srednjovjekovnim izvorima, pa makar su njihovi sastavljači u njih i zagledali, podosta izgubila.

Prema tome, ovdje će se prikazati najprije svi oni sačuvani temeljni lirsko-narativni tekstovi, zatim oni koji su svojom srodnošću međusobno bliži, a pogotovu oni koji pripadaju istom, to jest čistom dijaloškom tipu »plačeva«. Ali i tu je potrebno da se ograničimo samo na one tekstove koji su vremenski bliži najranijem sačuvanom »plaču« čistog dijaloškog tipa, onom u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*. Da bi stupanj srodnosti bio što uočljiviji, podijelit ćemo sve te tekstove na ove skupine:

1. Temeljni, lirsko-narativni tekstovi

2. Dijaloški tekstovi

- a) *Tekstovi ranijeg, dramatskog tipa*
- b) *Tekstovi kasnijeg, čistog dijaloškog tipa.*

1. Temeljni, lirsko-narativni tekstovi

PĚSAN OT MUKI HRSTOVI pariškoga glagoljskog kodeksa iz 1380. najstariji je dosada sačuvani pjesnički tekst pasionskoga sadržaja a čitav skup pjesama u tom zborniku spada među najstarije zapisane hrvatske pjesničke tvorevine uopće. Taj se rukopis nalazi u pariškoj Bibliothèque Nationale (zapisan kao »code slave 11«), a prvi ga je spomenuo P. Martinov,¹⁶ nagađajući i o njegovu postanku. Pjesme je objavio J. Vajs godine 1905.¹⁷

O postanku rukopisa i pjesama u njemu bilo je različitih mišljenja. Martinov je postanak zbirke stavljao u XIV stoljeće. Vajs je najprije mislio da je zbornik mogao biti pisan tek u XV stoljeću,¹⁸ ali se pet godina kasnije priklonio mišljenju P. Martinova da je zbornik nastao koncem XIV st., točnije 1380.¹⁹ I S. Ivšić »sudeći po snimcima«, meće taj rukopis na kraj XIV stoljeća,²⁰ a to mišljenje prihvaća i F. Fancev.²¹ U novije vrijeme J. Hamm, »sudeći po pashalnim slovima«, još je sigurniji i odlučniji za godinu 1380, kao vrijeme kad je rukopis nastao.²²

Što se tiče mjesta nastanka, Milčetić je mislio da je to bilo u nekom pavlinskom samostanu u Hrvatskom primorju.²³ Međutim, sve se to može odnositi uglavnom na rukopis, ali ne i na postanak pjesama u njemu jer se lako može uočiti da su one samo prijepisi iz nekih ranijih predložaka. Po svojim primarnim ikavskim rimama pjesme upućuju na južnije, najvjerojatnije na zadarsko područje kao sredinu u kojoj su mogle nastati. Nedavno je D. Malić iznijela mišljenje da bi matično područje pjesama moralo biti i još južnije, u splitskom kraju.²⁴ U svakom slučaju jezične osobine pokazuju da tekst koji nalazimo u rukopisu nije matični tekst, da je on prolazio kroz više govornih područja i da je morao nastati mnogo ranije, možda čak i u XIII stoljeću, a najkasnije početkom XIV stoljeća.

»PĚsan ot muki Hrstovi« u rukopisu je druga po redu i sadrži 84 trohejska osmerca, to jest 42 osmeračka dvostiha. U njoj se opisuje Isusova muka na križu i Marijina tužba pod križem. To je dakle pasionska, lirsko-narativna pjesma, ili lauda-balada, kako se ta vrsta pjesama naziva u talijanskoj znanosti o književnosti.²⁵ Po vremenu kad je zabilježena i po svojoj jednostavnosti

formi ona predstavlja početak i temelj velikom dijelu naših pasionskih pjesama koje će se, počevši upravo od ove, do konca XV stoljeća razviti i do velikih cikličkih prikazanja.

Još uvijek je sporno pitanje jesu li pjesme Vajsova izdanja hrvatske originalne tvorevine ili im se izravni uzori mogu naći u latinskim himnama, laudama i sekvencama. M. Rešetar je već 1902. nagadao da bi se, sudeći po metru, te hrvatske pjesme mogle oslanjati na neke latinske uzore.²⁶ Ali ne bi trebalo zabaciti traganje za izvorima u talijanskim laudarijama XIII i XIV stoljeća.

Prema nekim sličnostima u obradi teme Kristove muke i Marijine tužbe za sinom te u frazeologiji mogle bi se pretpostaviti veze s latinskom sekvencijom XIV stoljeća, a isto tako i s talijanskom lirskom laudom iz istog vremena.²⁷ Ali uza sve te veze i naslanjanja, koja su u srednjovjekovnom kršćanskom svijetu bila ne samo tipična pojava nego i praktična svakodnevna nužnost, većina pjesničkih tekstova u rukopisu može se smatrati prvim zapisanim primjerima izvornog hrvatskog pjesničkog izraza. »Pěsan ot muki Hrstovi« iz te prve hrvatske pjesničke zbirke, to jest najranije hrvatske pjesmarice, postat će, kako je već rečeno, temeljna sadržajna i izražajna podloga u cijelom slijedu razvoja strukturalno povezanih hrvatskih srednjovjekovnih pasionskih, dijaloških i dramskih tekstova.

EGDA ČUSMO ŽELNE GLASI početni je stih pjesme koja obrađuje sadržaj Kristova snimanja s križa i polaganja u grob, pa uz sadržaj Kristove muke i Marijine tužbe što obrađuje prethodna pjesma ovaj tekst upotpunjuje pasionsku temu. Zato oba teksta možemo smatrati sadržajno povezanim, a vezuje ih i izražajna strana trohejskog osmeračkog dvostihova.

Pjesma se nalazi u glagoljskom Petrisovu zborniku iz 1468. koji se čuva u župnom arhivu u Vrbniku. Na nju je prvi upozorio V. Jagić objelodanivši nekoliko njenih prvih stihova, ali tu je on samo napomenuo da bi o takvom pjesničkom blagu trebalo ubuduće voditi računa.²⁸ Nešto više nije primijetio ni M. Rešetar, jer se oslanjao samo na taj objavljeni dio.²⁹ Iako je zapazio sličnost sa stihovima jedne pjesme u Korčulanskoj pjesmarici, koju je objavio Vid Vuletić Vukasović,³⁰ njegove misli o podudaranjima između ta dva teksta na temelje se na potpunim podacima. Ni F. Fancev se nije posebno pozabavio ovom pjesmom, ističući u vezi sa spomenutim podudaranjima probleme međusobnih odnosa naših glagoljičkih i latiničkih pjesmarica.³¹

Najviše zapažanja o tekstu dao je V. Štefanić koji ističe: »Ovih 58 osmeračkih dvostihova u stvari je komad jedne veće tvorevine tipa Picićeva »Plaća« iz 1471 . . . , koja je obrađivala i snimanje s križa i ukapanje Kristovo. Stoga u ovoj pjesmi ima više zajedničkih stihova i s Picićevim »Plaćem« kao i sa hvarskim »Skazanjem slimenja s križa tila Isusova« iz XVII stoljeća . . .«.³²

Pomnijim uspoređivanjem može se zaključiti da je tekst u spomenutoj korčulanskoj pjesmarici samo jedna varijanta ove pjesme, a nalazi se još i u Budljanskoj pjesmarici iz 1640.³³ Upravo istovetnost tekstova u latiničkom *Korčulanskom zborniku* i *Budljanskoj pjesmarici* s glagoljskim tekstovima Vajsova izdanja i Petrisova zbornika navela je F. Fanceva da razradi svoje misli o zajedništvu hrvatskoga glagoljičkog i latiničkog književnog fonda.³⁴ Ta podudaranja, međutim, upućuju na mogućnost da su i druge pjesme *Korčulanskog zbornika* i *Budljanske pjesmarice* mogle nastati u doba kad je nastao tekst pjesme »Ot muki Hrstovi«, koju je objavio Vajs.

Što se tiče veličine izvornoga teksta u Petrisovu zborniku možemo sa sigurnosti reći da je bio nešto obimniji od onoga koji se tu nalazi. I to ne samo zbog toga što je u tekstu Vuletićeva izdanja sačuvano u početku nešto više stihova nego i zato što u samom tekstu Petrisova zbornika, koji prema Štefaniću ima 58 dvostihova, nalazimo dva usamljena osmerca bez svojih parnjaka.³⁵ Te je parnjake ispustio prepisivač, a iako ih se ne može popuniti prema Vuletićevu tekstu i onom budljanskom, možemo ipak zaključiti da je predložak s kojeg je Petrisov tekst prepisivan morao imati barem 60 dvostihova.

Kako je već istaknuto, pjesma Vajsova izdanja i ova pjesma u Petrisovu zborniku predstavljaju one temeljne tekstove na kojima će nastati i razvijati se kasnije veće tvorevine pasionskoga sadržaja. One su vjerojatno i nastale u isto vrijeme već i zato što se sadržajno nadovezuju jedna na drugu, zbog čega se i u kasnijim zbornicima i pjesmaricama (Vuletićev korčulanski zbornik i Budljanska pjesmarica) nalaze jedna do druge.

U NEDILJU OD PALMI naslov je skupine od sedam pjesama Velikog tjedna, što se nalazi u već spomenutom latiničkom zborniku crkvenih pjesama bratovštine Svih svetih u Korčuli, a koji je zbornik objavio Vid Vuletić Vukosović godine 1880.³⁶ Još uvijek nije razjašnjeno je li Vuletić te pjesme objavio prema jednom starijem rukopisu (koji bi mogao biti pisan u XV stoljeću a koji je poslije Vuletićeva objavljivanja nestao) ili prema jednom rukopisu iz XVIII stoljeća koji se još i danas nalazi u Korčuli.³⁷

Čitav pasionski ciklus od sedam pjesama ima 267 osmeračkih dvostihova, a sve pjesme u njemu sadržajno su povezane jer se u prvoj opisuju događaji kad se Mandaljena našla u Šimunovoj kući, zatim Lazarovo uskrsnuće i kasniji Mandaljenin pustinjački život. Druga pjesma (varijanta one u Vajsovu izdanju) obrađuje Isusovo propeće i Marijinu tužbu pod križem, a treća (varijanta one u Petrisovu zborniku) Isusovo snimanje s križa i pokapanje u grob. Ostale pjesme opisuju ponovo Isusove patnje na križu, a pjesnik često moli vjernike da o tome razmišljaju. Zatim slijedi pjesma o Isusovu uskrsnuću, što znači da se sadržaj nastavlja i izvan pasionskoga ciklusa.

Iako nije više moguće utvrditi kad je nastao onaj izgubljeni zbornik prema kojemu je Vuletić priredio svoje izdanje zbirke, za drugu pjesmu u pjesmarici, onu koju je objavio Vajs, znamo da je nastala već koncem XIV stoljeća, ako ne i ranije. I za rukopis treće pjesme (Petrisov zbornik) imamo utvrđenu godinu 1468, ali to je tek grubi prijepis sa starijeg predloška pa se i postanek te pjesme mora pomaknuti ranije, na početak XV ili na kraj XIV stoljeća. Međutim, u Vuletićevoj zbirci ima i drugih pjesama koje se podudaraju s onima u zbirci Vajsova izdanja, što nas upućuje na zaključak da su i ostale pjesme u njoj, za koje do danas nemamo utvrđene varijante u ranijim rukopisima, mogle nastati ranije.³⁸ Prema tome, možemo pretpostaviti da se čitav pasionski ciklus formirao već koncem XIV ili početkom XV stoljeća, ako nisu sve pjesme nastale odjednom, što znači još ranije, negdje u XIV stoljeću, pa su ih kasnije pojedinci izdvojeno unosili u svoje rukopise.

Druga pjesma Vuletićeva pasionskog ciklusa počinje 98-*im* dvostihom i teče do 131 dvostih, a podudara se s Vajsovom pjesmom »Ot muki« do njena 26-og dvostih. Treća pjesma Vuletićeva izdanja počinje 132-*im* dvostihom i teče do 185-og dvostih. Već u početku Vuletićeva varijanta ima 9 dvostihova više i

započinje stihom »Čemu vrime ovo gluho«. Prema tome, Petrisova varijanta sa stihom »Egda čusmo želne glasi« započinje tek desetim dvostihom Vuletićeve varijante, odnosno 141-im dvostihom čitavog ciklusa. Ali, ni kasnije se te dvije varijante ne podudaraju u svemu, dvostihovi su im često ispremiješani, a neke dvostihove jedna varijanta ima a druga nema. Ipak, posljednji, to jest 58. dvostih Petrisove varijante (ako ne računamo dva krnja dvostiha u njoj), podudara se s posljednjim, odnosno 185-im dvostihom Vuletićeve izdanja.

Međutim, stihovi iz druge pjesme ciklusa (koja odgovara Vajsovoj pjesmi »Ot muki«) javljaju se još u četvrtoj i petoj pjesmi. Tako njeni dvostihovi 23—27 odgovaraju dvostihovima 188—192 četvrte pjesme, a isto tako nešto ispremiješani dvostihovi 33—41 prema dvostihovima 209—217. U petoj pjesmi dvostihovi 226—230 (brojeći dvostihove cijelog ciklusa) podudaraju se s nešto premetnutim dvostihovima 23—27 pjesme »Ot muki«, što su zapravo dvostihovi 120—123 druge pjesme ciklusa, samo što dvostiha 27 teksta Vajsova izdanja u toj pjesmi nema, nego se pojavio tek u toj petoj pjesmi, kao što su se i već spomenuti dvostihovi 33—41 pjesme »Ot muki«, kojih nema u odgovarajućoj varijanti, to jest u drugoj pjesmi Vuletićeve izdanja pasionskog ciklusa, pojavili u četvrtoj pjesmi ciklusa.

U BUDLJANSKOJ PJESMARICI IZ GODINE 1640. od 56 pjesama, koliko ih u njoj ima, 24 su istovetne s pjesmama u *Vuletićeve korčulanskom zborniku*.³⁹ Tako se u toj pjesmarici nalazi i spomenuti pasionski ciklus od sedam pjesama.

Tekst prve pjesme toga ciklusa u korčulanskoj zbirci Vuletićeve izdanja, a koja se započinje stihom »Mandalinu pomolimo«, podudara se po broju dvostihova s istovetnom pjesmom u *Budljanskoj pjesmarici*, jedino što u ovoj potonjoj nedostaje jedan dvostih, tako da tu nalazimo 96 dvostihova, umjesto 97, koliko ih ima tekst Vuletićeve izdanja.

Druga pjesma pasionskog ciklusa, koja se u većini dvostihova podudara s pjesmom »Ot muki« Vajsova izdanja, ima u *Budljanskoj pjesmarici* 34 dvostiha, isto koliko i u korčulanskoj zbirci. Obje se varijante i započinju istim stihom — »Nu mislimo o tom danas« (u glagoljskoj pjesmi »Ot muki« stoji stari oblik prijedloga »ob«). Zato ova dva teksta stoje i u istom odnosu prema ranijoj glagoljskoj verziji: iz pjesme Vajsova izdanja imaju 26 podudarnih dvostihova, a do konca imaju još samo 8 dvostihova, umjesto 16, koliko ih još ima glagoljska verzija. Osim toga svi su ti stihovi u tim latiničkim tekstovima potpuno drugačiji od onih u tekstu Vajsova izdanja.

Treća pjesma u *Budljanskoj pjesmarici* potpuno se podudara s istovetnom trećom pjesmom u korčulanskoj zbirci. Obje imaju po 54 dvostiha, započinju se stihom »Čemu vrime ovo gluho« i podudaraju se s glagoljskim tekstom Petrisova zbornika u istim dvostihovima. Tako se od 58 dvostihova glagoljske varijante zastupljene u njima 43 podudarna dvostiha. Glagoljski tekst, naime, započinje tek desetim dvostihom ovih dviju latiničkih varijanti, to jest stihom »Egda čusmo želne glasi«.

Četvrta, peta, šesta i sedma pjesma u *Budljanskoj pjesmarici* podudaraju se s istovetnim tekstovima korčulanske zbirke. Čini se da te pjesme ne nalazimo u ranijim rukopisima, jer ih dosada poznajemo samo iz kasnijih.⁴⁰ Kako četvrta i peta pjesma imaju i neke dvostihove iz teksta »Ot muki«, i to neke kojih

nema u korčulanskoj i budljanskoj varijanti, to jest njihovoj drugoj pjesmi, (u četvrtoj pjesmi nalazimo svega 14, a u petoj 5 dvostihova iz pjesme »Ot mu-ki«), moglo bi se pomišljati da su nastale i ranije.

Budljanska pjesmarica sadrži velik broj ostalih crkvenih pjesama koje većinom pripadaju srednjovjekovnom pjesničkom fondu, a na koncu se u njoj nalazi, doduše nepotpun, i dijaloški »plač« pod natpisom »Muka gospodina našega Iesukarsta«. Posebno je pitanje koji su sve tekstovi u njoj, za koje nije utvrđeno srednjovjekovno podrijetlo, mogli nastati u toj najranijoj epohi hrvatske književnosti.⁴¹

Prema iznesenome, lirsko-narativni tekstovi, koji su predstavljali temeljnu podlogu za nastanak kasnijih razvijenijih vrsta, dijaloških i dramatiziranih sastava te crkvenih prikazanja, nalaze se, koliko dosada znamo, u četiri rukopisa od kojih dva, i to glagoljska, pripadaju XIV i XV stoljeću, a ostala dva latinička, ako se izuzme izgubljeni korčulanski predložak iz XV stoljeća, pripadaju kasnijem vremenu. Međutim, zbog nedotjeranosti i nepotpunosti ranijih, glagoljskih varijanti ti nam kasniji tekstovi mogu pomoći rekonstruiranju pramatičnih tekstova.

2. Dijaloški tekstovi

a) Tekstovi ranijeg, dramatskog tipa

DIJALOŠKI LATINIČKI »GOSPIN PLAČ«, koji se nalazi u oksfordskoj Bodleian knjižnici, najstariji je dosada poznati tekst dijaloškog »plača«. Objavio ga je C. Fisković godine 1953. zajedno s ostale tri hrvatske pjesme što se nalaze u rukopisu. Ima u njemu još latinskih i talijanskih pjesama, ali sve je te tekstove pisao, odnosno prepisivao Matij Picić, kako utvrđuje Fisković.⁴²

Objavljivanjem ovog rukopisa pružile su se mogućnosti da se s više potvrda i uvjerenosti počnu razjašnjavati neka pitanja koja su u vezi s postankom i razvojem hrvatske srednjovjekovne poezije i drame ostajala netaknuta upravo zbog nedostatka vrlo važnih podataka. Usput je pronalazak ovog rukopisa unio nešto više svjetla u odnosu na pitanje naslanjanja najranije hrvatske poezije na latinsku i talijansku. *Rapska pjesmarica* Matija Picića uvjerljiv je primjer kako su naši crkveni ljudi dobro poznavali stare latinske i talijanske laudarije, kako su ih prepisivali i mnoge njihove pjesme znali napamet.⁴³ Isto tako Matij Picić, »prnancir« rapske stolne crkve, prepisivač, a vjerojatno i preradiivač, pridonosi rješenju zagonetke o postanku naziva »začinjavac« u značenju pjesnika, stvaraoča.⁴⁴

U vezi s pitanjem hrvatskih dijaloških »plačeva« ovaj rapski tekst, pisan godine 1471, ispravlja dotadašnje mišljenje da je od dijaloških »plačeva« najstariji onaj glagoljski u rukopisu Arhiva JAZU pod signaturom IV a 92, a da je najstariji takav latinički tekst dijaloški »plač« *Hvarske* (tj. *Osorsko-hvarske*) *pjesmarice* iz godine 1533. Sada se tekst Matija Picića javlja kao najstariji sačuvani tekst dijaloškog »plača« uopće i kao najstariji takav latinički tekst.

»Gospin plač« nalazi se u Picićevu rukopisu tek iza tri hrvatske pjesme.⁴⁵ Plač je na početku krnj, započinje se stihom »Oslusajte sene i — musi« (O slušajte žene i muži...), vjerojatno petim stihom originalnog teksta, kako se

može utvrditi prema glagoljskoj varijanti iz konca XV stoljeća i prema dramatisiranom tipu »plača« iz istog vremena.

Fisković je objavio vjeran tekst pjesme u 998 redaka, ali to ne odgovara i istom broju stihova.⁶⁴ Picić je, naime, ispisao dvije crte koje nisu stihovi, ali isto tako napisao je i dva stiha bez parnjaka, to jest dva stiha manje. Tako se opet dobije 998 stihova, ali sada već s točno utvrđenih 549 pravih dvostihova, što je za analizu uzajamnih dodira među tekstovima vrlo važno utvrditi.

Picićev tekst, uz rijetke primjere — kao što je *Šibenska molitva*, kao što su tzv. *Korčulanski ostrišci* i neki drugi, većinom manji nepotpuni sastavci, spada među najstarije hrvatske latiničke pjesničke tekstove. Je li i njegov predložak bio latinički ili glagoljski, nije lako zaključiti bez pomnije analize. Uostalom, glagoljicom su pisani i najraniji hrvatski pasionski tekstovi, a i jedna sačuvana varijanta istog tipa »plača« kao što je Picićev. Upravo kao da je za ove pasionske tekstove osebujna činjenica da se javljaju i u latiničkim i u glagoljskim rukopisima, a nešto kasnije i u tekstovima bosančice. A ta je činjenica i Fanceva uvjerala kako je potrebno odbaciti pojam »glagoljska književnost« kao sinonim za hrvatsku srednjovjekovnu literaturu, kako je u njegovo vrijeme bilo uobičajeno.⁴⁷

Picićev »plač« je u svakom slučaju dosta loš prijepis s krnjim dvostihovima, a ispuštene su i upute kad govori koje lice, osim jedne talijanske »*Qesto dixe san çuane*«. Ipak, dijelovi govora pojedinih lica odijeljeni su razmakom.

Inače tekst obrađuje sadržaj od Isusova suđenja do skidanja s križa pa se uglavnom podudara sa sadržajem koji je obrađen u spomenutim ranijim tekstovima. Zato se u njemu od mjesta do mjesta javljaju dvostihovi koje nalazimo u tim pjesmama. Tako je iz pjesme »*Ot muki*« u Picićevu »plaču« zastupljeno 6, a iz pjesme Petrisova zbornika 5 dvostihova, ukupno 11. Međutim, iz pjesama pasionskog ciklusa koje nalazimo u Vuletićevu izdanju korčulanske zbirke i u *Budljanskoj pjesmarici* zastupljeno je u Picićevu tekstu 25 dvostihova, što bi značilo da je tekst vremenski bliži bio vjerojatnija podloga. A to nas sve upućuje na kontinuitet u razvoju hrvatskih srednjovjekovnih pasionskih tekstova.

POČINE PLAČ BLAŽENE GOSPOE DIVI MARIE MAIKE BOŽIE natpis je glagoljskoga dijaloškog »plača« iz Vrbnika. Dosada ga je spominjao samo V. Štefanić i to u tri navrata. Godine 1960. Štefanić obavješćuje da je taj »Plač majke božje« u stihovima pisan koncem XV ili na početku XVI stoljeća u nekom cakavskom mjestu, a u Vrbniku je od XVII stoljeća.⁴³ Godinu dana kasnije on ističe da se tekst mnogo podudara s Picićevim latiničkim »plačem« i da u njemu ima oko 60 sthova koji su kod Picića ispušteni.⁴⁹ Još kasnije Štefanić je taj tekst detaljnije opisao, dajući podatke o rukopisu, o grafiji i jezičnim karakteristikama te o sadržaju pjesme.⁵⁰ Zaključujući da se taj Plač po rukopisu može datirati na prijelaz iz XV u XVI stoljeće, Štefanić navodi: »Postojanje starijeg teksta Plača ovakve redakcije potvrđuje Picićev (rapski) zbornik pisan latinicom g. 1471, u kojem se nalazi i Plač Marijin. Ako je glagoljski rukopis možda i nešto mlađi, ipak je on bolji od Picićeva, jer na mnogim mjestima daje korektniji tekst, a naročito dopunjuje i veće praznine od cijelog niza stihoa koje su nastale u Picićevu rukopisu. Osim toga još jednom potvrđuje usku vezu između glagoljskih i latiničkih književnih tekstova. Naravno da je naš tekst u bližoj ili daljoj vezi i s ostalim Plačevima, posebno s onim u Akade-

mijinu rukopisu IV a 92 i s Klimentovićevim iz 1505. Čakavizmi upućuju na određenije mjesto postanja ovog rukopisa, a to je neki gradić u Kvarnerskom zalivu.«

Detaljnijom analizom može se utvrditi da je u odnosu na ovaj tekst u Picićevu »plaču« ispušteno i više od 60 osmeraca, točnije ispuštena su 42 dvostiha, ali isto tako i Picićev tekst ima 39 dvostihova kojih nema u vrbničkom glagoljskom »plaču«. To znači da bi oba teksta morala potjecati od zajedničkog predloška koji je morao biti obimniji i od jednog i od drugog »plača«.

Po svom izvanjskom obliku Picićev je dijaloški »plač« bliži starijoj, narativnoj formi laude-balade, jer u njemu nisu posebno označivane upute kad koja osoba govori, dok je u vrbničkom »plaču« to učinjeno. Zato Štefanić zaključuje da je vrbnički rukopis »više prilagođen scenskom prikazivanju«.

Pomnijim zaglédanjem u vrbnički tekst može se uočiti da je i njegov pisac ili prepisivač bio poetski slabo upućen čovjek, kao što se može reći i za Matija Picića. I u tom »plaču« nalazimo sličnih pogrešaka i nelogičnosti pa se i za njega može zaključiti da je samo loš prijepis s nekog ranijeg predloška. I inače je tipična osobina većine srednjovjekovnih tekstova da su uglavnom prijepisi s ranijih predložaka pa se postanak pjesme i svakog sastavka može pomaknuti vremenski nešto ranije nego što je vrijeme kad je pisan rukopis.

LATINIČKI ULOMAK JEDNOG DIJALOŠKOG »PLAČA« otkriven je 1957. u jednoj knjizi iz Marulićeve ostavštine u splitskom samostanu franjevacu na Poljudu. Tekst s komentarom, kako je već rečeno, objavili su gotovo istovremeno g. 1958. C. Fisković i N. Kolumbić.⁵¹ Na oba izdanja teksta osvrnuo se V. Štefanić u jednoj kratkoj bilješci i tu mu daje naziv »splitski ili poljudski odlomak«.⁵²

Pomnijom analizom utvrđeno je da se većina stihova ovog ulomka nalazi u prethodnim tekstovima, Picićevu i vrbničkom (od svega 14 dvostihova 11 ih je zastupljeno u tim tekstovima). Sve to navodi na zaključak da je taj »plač« pripadao istom tipu, jedino što je to morala biti nešto kraća varijanta.⁵³

* * *

Međusobna podudaranja između opisana tri teksta i njihovo odudaranje od ostalih dijaloških tekstova određuje i njihovo pripadanje istom tipu dijaloških »plačeva«. To su tekstovi ranijeg, dramatskog tipa. Raniji su po tome što se javljaju u ranijim rukopisima, a dramatski po tome što se u njima kriju elementi dramsko-scenskog doživljaja sadržaja pa se upravo iz takvog tipa razvila i prva hrvatska dramatizacija »plača« ili »muke«.

Doduše, u Picićevu su tekstu didaskalije ispuštene, ali se zato u vrbničkom »plaču« one upravo ističu, i to ne samo da bi se označilo kad koja osoba govori (kao što je to u dijaloškim tekstovima kasnijeg tipa) nego i kome se ona obraća, kao na primjer: »Jivan govori gospoji«, »Anjel govori puku«, »Gospa sinu govori«, »Gospoja vratarom govori«, »Gospoja govori židovom«, »Gospoja Ivanu i Magdalení govori«, »Gospodin govori vladikom jerusalimskim« itd.

Te karakteristike kao i veći broj osoba nego što je to u »plačevima« drugog tipa (osim Gospe, Ivana i Isusa u ovom se tipu javljaju još Mandalena i Osip, a umjesto pisca nalazimo Anjela, kao što je to i u crkvenim prikazanjima) činile su ovaj tip »plača« prikladnim za dramatizaciju. Tako je prema nekoj nepoznatoj ranijoj varijanti i učinjeno, što se moglo utvrditi analizom nekoliko

sačuvanih dramatisiranih varijanti. Glagoljski rukopis JAZU pod sign. IV a 92, najraniji sačuvani rukopis takve dramatisacije, od svojih 500 dvostihova sadrži 192 dvostiha iz vrbničkog ili 183 iz Picićeva teksta. Klimantovićev glagoljski rukopis »Plaća« iz 1505. od 560 svojih dvostihova (s tekstom rukopisa IV a 92 podudara se u 499 dvostihova) sadrži 201 dvostih iz vrbničkog, odnosno 192 dvostiha iz Picićeva teksta.⁵⁴

Podudaranja između te dramatisacije i dijaloških tekstova kasnijeg tipa gotovo su neznatna (u različitim rukopisima taj se broj kreće od 20 do 27 dvostihova). To nam vrlo očito pokazuje da se poslije kontaminiranog pasionskog ciklusa, kakav nalazimo u tekstu Vuletićeva izdanja, razvoj pasionskih tekstova kretao u dva pravca: jednim su pošli tekstovi tipa vrbničkog i Picićeva »plaća«, koji su počivali na scenskom doživljaju sadržaja, a drugim su krenuli »plačevi« koji nisu izgubili na dramatičnosti, ali su po vanjštini ostali na čistoj dijaloškoj formi, na stanovitoj statičnosti, na stalnom broju osoba. Zato su takvi tekstovi, među kojima su tipični hvarski dijaloški »plačevi«, ostali pogodni jedino za pjevane pučke obrede Velikog tjedna u dugim noćnim procesijama. Nisu se, naime, razvijali i preobražavali u nove pjesničko-dramske forme, kao što je to bilo s tipom vrbničkog i Picićeva »plaća«, kojih odjeke, poslije prvih dramatisiranih sastava, nalazimo i u kasnijim razvijenim crkvenim prikazanjima, na primjer u »Muci« *Tkonskog zbornika* iz konca XV stoljeća ili pak u velikom glagoljskom cikličkom prikazanju »Muke« iz g. 1556. U ovom potonjem prikazanju još uvijek nalazimo 111 dvostihova iz vrbničkog i 108 iz Picićeva »plaća«, dok iz tekstova drugog dijaloškog tipa nalazimo tek dva do tri dvostiha.

Ovdje, međutim, nije svrha da se opisuju svi oni tekstovi koji su se razvijali i preobražavali na izdanku koji je započeo ranijim, odnosno dramatskim tipom dijaloških »plačeva«. Opisali smo samo rukopise u kojima su sačuvani prvi, to jest dijaloški tekstovi te grane, jer je podloga na kojoj su nastali ti i dijaloški tekstovi kasnijeg tipa zajednička pa još uvijek mogu poslužiti pri analizi hvarskih i njima istorodnih »plačeva«.

b) *Tekstovi kasnijeg, čistog dijaloškog tipa*

Hvarski tekstovi

NAJSTARIJI DIJALOŠKI »PLAĆ GOSPIN« KASNIJEG TIPa nalazi se u tzv. *Osorsko-hvarskoj pjesmarici* iz g. 1533, koja se nalazi u Arhivu JAZU pod signaturom I a 62. Cijelu pjesmaricu, u kojoj se nalaze pjesme stare hrvatske anonimne i umjetničke poezije, opisao je i obradio F. Fancev, ali s ciljem da utvrdi koje su pjesme u njoj Marulićeve.⁵⁵ Pjesmarica je ispisana latiničkom humanistikom s početka XVI stoljeća. Sada ima 162 lista, ali prema staroj numeraciji vidi se da je nekad imala 176 listova. Fancev je bio siguran u to da je nastala u nekom samostanu na Hvaru, pa ju je i nazvao *Hvarskom pjesmaricom*. V. Štefanić je prema etniku *Osoran* i pridjevu *osorski*, koji se spominju u nekim tekstovima pjesmarice, zaključio da bi njeno primarno podrijetlo moralo biti vezano za osorsku sredinu. Zato ju je i nazvao *Osorsko-hvarskom pjesmaricom*.⁵⁶

Dijaloški »plać« nalazi se na stranicama 70a—100a. Tekst se morao nalaziti i na izgubljenim listovima 66—69, 87 i 94, a na početku je morao biti i naziv pjesme. Bez izgubljenih listova tekst sada ima 1316 stihova, odnosno 658 os-

meračkih dvostihova. Ako pribrojimo stihove koji su se mogli nalaziti još na izgubljenom listu 87 i 94 (tu su 4 stranice sa, po prilici, 24 stiha na svakoj), to jest još 94 stiha, možemo računati na sigurnih 1410 stihova, odnosno 705 dvo-stihova. Teže je, međutim, zaključiti jesu li i na svim prednjim stranicama (1. 66—69) bili stihovi »plača«. Fancev je računao da je »plač« imao 1520 stihova.⁵⁷

Međutim, približan broj stihova koje je tekst morao sadržavati može se rekonstruirati prema kasnijim hvarskim varijantama koje se s »plačem« *Osorsko-hvarske pjesmarice* podudaraju toliko da nemaju ni jednog dvostihova koji se ne bi nalazio i u tom najstarijem tekstu.⁵⁸ Prema tome je taj dosada najstariji sačuvani tekst morao imati stihove početka tih kasnijih varijanata, a njih nije moglo biti manje od 36, tako da se može zaključiti kako je najstarija poznata varijanta hvarskog »Plača« imala najmanje 1446 osmeraca, odnosno 723 osmeračka dvostihova.

Isto nam tako za rekonstrukciju te najstarije varijante čistog dijaloškog tipa mogu poslužiti i tekstovi kasnijih rukopisa koji su se našli izvan Hvara, a koji se u velikom dijelu podudaraju s njom.

U vezi s tim javlja se i pitanje početnog dvostihova u izgubljenom dijelu osorsko-hvarskog teksta, a to znači i početak nama nepoznate najstarije, to jest originalne i izvorne varijante tog tipa dijaloškog »plača«. Prema dotada poznatim tekstovima toga tipa van Hvara Fancev je i za ovaj osorsko-hvarski tekst pretpostavljao početak sa stihom »Plaćnim glasom svih vas molju«. Ali kako ostale hvarske varijante »plača« imaju ispred tog stiha još 8 dvostihova i započinju sa stihom »Nut mislimo svi mi danas«, što je početak poznate temeljne pasionske pjesme iz XIV stoljeća pod naslovom »Pěsan ot muki Hrstovi«, a kako ti ostali hvarski tekstovi nemaju ni jednog stiha koji ne bi imala i osorsko-hvarska varijanta, to je u njenom »Plaću« morao biti sadržan i taj početak.⁵⁹

Sve to pokazuje kako je osorsko-hvarski »plač« kao najraniji ujedno i najvažniji za rekonstrukciju izvorne varijante ovog tipa dijaloških »plačeva« a kako su pri tome važne i ostale sačuvane hvarske varijante.

DIJALOŠKI »PLAČ« IZ VRISNIKA NA HVARU već je dugo vremena zametnut pa se ovdje opisuje prema jednom novijem prijepisu.⁶⁰ Fancev za taj tekst nije znao.

Tekst je zapravo prijepis iz jednoga starijeg predloška, a prepisao ga je oko g. 1796. pop Juraj Petra Gargičevića iz Vrisnika.⁶¹ To je zapravo pjesmarica u kojoj se na str. 1—69 nalazi »Plać«, a na ostalim listovima do 1. 92 neki drugi tekstovi pasionskoga sadržaja, poznati i iz drugih pjesmarica.⁶² Međutim, u dijelu rukopisa koji obuhvaća »Plać« nedostaju četiri lista i na njima stranice 33—36 i 57—60. Na tim izgubljenim stranicama moralo se nalaziti još oko 130 stihova, budući da na svakoj stranici u prosjeku dolazi oko 16 osmeraca, to jest 8 dvostihova. Prema tome, »Plać« koji sada ima 914 stihova (457 stihova) morao je u potpunom rukopisu imati oko 1050 stihova, odnosno 525 dvo-stihova.

Vrisnički tekst započinje dvostihom:

»Spasitelj naš gorku danas
smart na križu podni za nas«,

a u tom se dvostihu krije zapravo jedna varijanta dvostiha kojim se započinje pjesma »Ot muki« Vajsova izdanja:

»Nu mislimo ob tom danas
kdo na križi umri za nas«.

Tim se dvostihom započinju i ostale varijante te pjesme (u *Vuletićevo korčulanskom zborniku* i u *Budljanskoj pjesmarici*) kao i jelšanska varijanta dijaloškog »plača« ovoga tipa.

Vrisnički se tekst, kako je već rečeno, u svim svojim dvostihovima podudara s osorsko-hvarskim tekstom, ali se razlikuje od ostalih hvarskih tekstova po rasporedu dvostihova. U njemu, naime, oni nisu raspoređeni prema toku radnje, nego su čitave grupe dvostihova poredane onako kako su se pjevale u pojedinim crkvama za noćne procesije od Velikog četvrtka na petak. U osorsko-hvarskom tekstu još nema nikakve oznake koja bi upućivala na dijelove koji bi se imali pjevati u kojoj crkvi na Hvaru ili u Osoru. Međutim, vrisnički tekst nije pisan za čitanje, nego je morao poslužiti kao praktični priručnik za pjevanje u pučkom obredu, kao priručnik za pjevače, prilagođen prije svega rasporedu sela i crkava koje su se pohodile u procesiji. Jedino se tako moglo dogoditi da stihovi Marije pod križem dolaze prije stihova koji opisuju Isusovo suđenje.⁶³

Na početku »Plača« nema oznake mjesta ili crkve gdje se tekst pjevao, ali to je sigurno bio Vrisnik kojemu je posvećeno prvih 77 dvostihova. Zatim slijede naznake mjesta i crkava kako to prirodno u procesiji slijedi: *Svirce à S. Mandalena* (dvostihovi 78—91), *Svirce à S. Giosepe* (92—106), *Verbanjo* (107—167), *Verboska S. Lorenzo* (168—181), *Madona Grande di Varbosca* (182—227), *Jelsa à S. Marin* (228—239), *S. Gioanne di Gelsa* (240—265), *A Gradina* (266—399), *A Pitve* (400—441).

»GOSPIN PLAČ« U JELŠANSKOJ PJESMARICI IZ 1840. nalazi se u župnom uredu u Jelsi na Hvaru. Rukopis je spominjao F. Fancev⁶⁴ ukazujući na sličnost s tekstom *Osorsko-hvarske pjesmarice*.

Jelšanski tekst ima 990 osmeraca, odnosno 495 osmeračkih dvostihova, a svi se tih dvostihovi podudaraju s onima u osorsko-hvarskom i vrisničkom tekstu tako da u jelšanskoj varijanti nema ni jednoga dvostiha koji se bar malo ne bi podudarao s nekim dvostihom tih ranijih hvarskih tekstova. Jedine su razlike u tome što je jelšanski »Plač« kraći od oba ranija teksta, što se u njemu nalaze neke novije riječi, neki noviji oblici i drugačiji pravopis. Ali isto tako jelšanski tekst čuva i neke arhaizme kojih u ranijim hvarskim tekstovima nema, što bi moglo upućivati na pomisao da on nije prepisivan ni iz jednog od poznatih hvarskih tekstova izravno, nego da su svi oni morali imati zajednički predložak. To bi onda i izravno osorsko podrijetlo prvog dijela *Osorsko-hvarske pjesmarice* dovodilo u pitanje.

I Jelšanski je »Plač« podijeljen na odlomke s obzirom na to kako je trebalo da se pojedini dijelovi pjevaju u pojedinim crkvama za vrijeme noćne procesije od Velikog četvrtka na petak,⁶⁵ ali u njemu nije poremećen stari red dvostihova prema sadržaju. Zato se naslanjanje ovog teksta na »plač« *Osorsko-hvarske pjesmarice* može pratiti bez poteškoća. Prepisivač je, naime,

već na prvom, nepaginiranom listu ispisao »Indice di norma per la chiesa durante la processione«, to jest sadržaj prema dijelovima kako su se pjevali u crkvama redom za vrijeme procesije, s namjerom da pjevačima olakša nalaženje tih dijelova, a da se ne poremeti red dvostihova u »Plaću«. Naravno, pjevanje započinje u Jelsi, odakle je bio i prepisivač.

Napomene o tome gdje se što pjeva na talijanskom su jeziku, a uglavnom se podudaraju s natpisima u vrisničkom tekstu, uz neke manje razlike, kao što na primjer ispred stiha »Eto Osib s Nikodemom . . .« u vrisničkom tekstu stoji: *Svirce à S. Giuseppe*, a u jelšanskom: *In chiesa di S. Giuseppe di Sfirze*.

Iako je jelšanski »Plać« dosta kasniji prijepis, on ipak može vrlo dobro poslužiti pri rekonstruiranju prvotnog teksta hvarske skupine, posebno njegova početka. Vrisnički tekst ima na početku 34 stiha, odnosno 17 dvostihova više od »Plaća« u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*, ali ih jelšanski »Plać« ima 36, odnosno 18 dvostihova. Prema tome je jelšanski tekst i na tom mjestu potpuniji, a kako u njemu nema ni jednoga dvostiha koji se ne bi podudarao s odgovarajućim sačuvanim dijelom teksta *Osorsko-hvarske pjesmarice*, može se, kako je već rečeno, sasvim sigurno zaključiti da je u svom početku, koji nije sačuvan, i taj najraniji sačuvani hvarski tekst imao još najmanje toliko dvostihova.⁶⁶ A to znači da ni on nije započinjao stihom »Plaćnim glasom svih vas molju« (što je tek deveti dvostih u vrisničkom i jelšanskom »plaću«, a početni stih u svim ostalim poznatim tekstovima tog tipa van Hvara) nego stihom »Nu mislimo svi mi danas«, kako se započinje vrisnički i jelšanski tekst.

To u stvari znači da hvarski tekstovi čistog dijaloškog tipa »plačeva« čine ipak jednu posebnu skupinu, da se oni upravo po tom svom početku izdvajaju od ostalih tekstova toga tipa.

Postoje na otoku Hvaru i neke skraćene verzije ovog tipa »plača«, koje su nastale iz praktičnih potreba pjevača, budući da se s vremenom u pučkom obredu pjevao sve manji broj stihova, ali ima i takvih koji su doživjeli stanovite preinake u stilu narodne poezije, što je dokaz da su ti tekstovi od davnina poznati otočanima i da su bili bliski pučkom poetskom izrazu.⁶⁷ Ti nam tekstovi, međutim, neće moći poslužiti ni pri rekonstruiranju izvorne varijante, a ni pri analizi strukture dijaloških »plačeva« jer su i previše slobodno okrnjili cjelinu iz koje su potekli, ili su pak postali tvorevine jednog novog izraza pa se o njima može i posebno raspravljati.

Da bi se dobila što potpunija predodžba u pramatičnom tekstu »plača« čistog dijaloškog tipa, uz hvarske tekstove neizbježni su i tekstovi sačuvani u rukopisima izvan otoka Hvara, naravno samo oni koji se svojom oblikom mogu dovesti u izravnu vezu sa srednjovjekovnim sastavcima.

Ostali tekstovi

»PLAČ« *KORČULANSKE FORETIČEVE PJESMARICE IZ 1560.* najstarija je sačuvana varijanta »plača« čistog dijaloškog tipa, sačuvana izvan otoka Hvara. Na taj tekst prvi je upozorio F. Fancev, spominjući njegovu istovetnost s tekstovima u *Osorsko-hvarskoj* i u *Budljanskoj pjesmarici*.⁶⁸ Fancev je dao samo osnovne informativne podatke, tekst je pregledao samo letimice, a kasnije je priložio i faksimil jedne stranice.⁶⁹

Spomenuta pjesmarica, koja osim »Plaća« ima i drugih tekstova, nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a tekst dijaloške pjesme teče od str. 65 do 136. Prema mikrosnimcima, koje posjedujem, može se zaključiti da je tekst potpun, ali na žalost listovi su ispremiješani pa tekst ne teče kontinuirano. Pjesmarica je sada tako uvezana, ali je sigurno da se bila raspala pa ju je netko složio tako da je arke obratno preklopio. Zato se stranice kreću prema sistemu 2, 1, 4, 3, arak za arkom, ali najveća je pomutnja posljedica toga što je netko tako krivo složen rukopis paginirao kao da teče u ispravnom slijedu. Ni Fancev nije primijetio tako ispremiješan tekst.

Inače tekst je, po svemu sudeći, potpun i ma 763 osmeračka dvostihova. Dakle, obmniji je od »plaća« *»Osorsko-hvarske pjesmarice*, ne samo zato što nisu sačuvani svi listovi njena rukopisa nego i zato što je ovaj tekst sam po sebi veći.

Međutim, i on se započinje tek stihom »Plaćnim glasom svih vas molju«, što je karakteristika, čini se, svih ostalih tekstova toga dijaloškog tipa, sačuvanih izvan Hvara.

»PLAČ« TAKOZVANE RAPSKE PJESMARICE IZ 1563, u kojoj se nalaze i mnogi drugi tekstovi umjetničke i anonimne poezije, pronašao je Vinko Premuda i o tome obavijestio g. 1939.⁷⁰ Rukopis je pripadao samostanu franjevki Sv. Antuna u Rabu, ali se poslije Premudine smrti, 1944, zametnuo. Međutim, V. Štefanić je poslije rata pronašao u samostanu na Košljunu na otoku Krku Premudin vjieran prijepis te pjesmarice i na temelju toga prijepisa opisao je sadržaj rukopisa, ali se uglavnom pozabavio Marulićevim pjesmama u njemu.⁷¹ Kasnije se opet zametnuo i taj Premudin prijepis, ali se za kratko vrijeme ponovo bio pronašao originalan rukopis pjesmarice, koji je bio u rukama Gašpara Bujasa.⁷² Međutim, i on se ubrzo ponovo izgubio, tako da su sva moja svojevrmena traganja ostala bezuspješna.

Već je Premuda u svojoj kratkoj obavijesti dao do znanja da »Plać Majke božje ili Muka Isukrstova«, kako on naziva taj tekst, ide od 1. 1—45^v i da nema naslova, a naveo je i prvi dvostih koji se započinje poznatim stihom »Plaćnim glasom svih vas molju«. Premuda zaključuje da je ta »muka Isusova slična onoj hvarskoj«, to jest tekstu *Osorsko-hvarske pjesmarice*. To primjećuje i Štefanić i dodaje da je ta pjesmarica važna jer »ima čitav tekst s početkom i svršetkom, dok Hvarska nema početka, a Budljanska nema svršetka«. On je objavio prva četiri i posljednjih osam stihova. Već se tu može opaziti kako se rapski tekst lijepo podudara s tekstom »plaća« *Osorsko-hvarske pjesmarice*.

Svojim početnim stihom i ovaj rapski »Plać« upućuje na verziju koja se unutar čistog dijaloškog tipa odvaja ponešto od hvarskih dijaloških tekstova. Ostaje k tome otvoreno pitanje o obimu pa i o potpunosti rapskog teksta. Neke približne predodžbe možemo dobiti samo posrednim putem, dok se, kojom srećom, ne pronađe zametnuti original ili Premudin prijepis. Štefanić izvješćuje da je na svakom listu bilo u prosjeku 18 do 20 stihova.⁷³ Kako je rapski »Plać« zauzimao 45 listova, odnosno 90 stranica, tekst je mogao imati najviše 900 stihova, odnosno 450 dvostihova. »Plać« *Osorsko-hvarske pjesmarice*, bez teksta na izgubljenim listovima, ima 658 dvostihova, a tekst »Plaća« *Foretićeve korčulanske pjesmarice* ima 763 dvostihova. Prema tome bi »Plać« anonimne *Rapske pjesmarice* morao biti jedna dosta skraćena verzija u odnosu na hvarski i korčulanski tekst.

PLAČ BLAŽENE GOSPOJE VARHU MUKE ISUKARSTOVE, što ga je koncem XIV stoljeća, vjerojatno g. 1596, prepisao Splitski Marchi, objavio je 1973. Hrvoje Morović.⁷⁴ Taj se rukopis danas nalazi u sarajevskoj Narodnoj biblioteci Bosne i Hercegovine (sign. Ms 1286). Marchijev je tekst objavio Morović u suvremenoj transkripciji, a »gdje je to bilo potrebno popravljeno je tekst prema korčulanskoj Foretićevoj pjesmarici, odnosno prema vrisničkom rukopisu iz 1784. godine«, koji tekst ima Morović, kako je već rečeno, u svom prijepisu.⁷⁵ Ispravke teksta autor je označio u bilješkama.

Dok je jedna varijanta »plača« starijeg, dramatskog tipa objavljena (Picićev tekst u izdanju C. Fiskovića), a i Klimantovićeva varijanta dramatizacije (u izdanju F. Fanceva), mlađi tip »plača« još nije objavljen ni iz kojeg rukopisa pa nije bio pristupačan znanstvenoj javnosti. H. Morović je odlučio da objavi ovaj tekst upravo zato što je u njemu sačuvan »najpotpuniji i najdotjeraniji tekst ovoga 'plača', pisan u čakavskom dijalektu pisaca srednje Dalmacije iz XVI stoljeća.«⁷⁶ Naime, tekst *Osorsko-hvarske pjesmarice iz 1533*, sačuvan je nepotpuno, tekst *Foretićeve korčulanske pjesmarice* prepisan je dosta nemarno i uvezen s ispremiješanim listovima, »Plač« *Rapske pjesmarice iz 1563*. zamećen je, a budljanski sadrži tek trećinu teksta.

Prijepis Isusove uloge, što ga je prema Marchijevu tekstu napravio 1658. Mihovil Reljić (čuva se u splitskoj Naučnoj biblioteci), pokazuje, kako ističe H. Morović, da se taj »Plač« pjevao u splitskim crkvama i u XVII stoljeću.

Kako se to vidi prema objavljenom tekstu, Marchijev »Plač« ima 1426 osmeraca, odnosno 713 osmeračkih dvostihova. On se ponešto razlikuje od tekstova *Foretićeve* i *Budljanske pjesmarice* (ima 50 dvostihova manje od »Plača« korčulanske *Foretićeve pjesmarice*, koji je također potpuno sačuvan). Kako se iz analize podudarnosti može vidjeti, korčulanski je tekst nešto proširena verzija hvarske (osorsko-hvarske) redakcije, ali začudo, splitski Marchijev »Plač«, pisan nešto kasnije, pokazuje vrlo veliku podudarnost upravo s tom najranijom, hvarskom redakcijom (pa i sa sačuvanim kasnijim hvarskim tekstovima, u dijelovima koji su u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici* izgubljeni).

Podudarnost se ne odnosi samo na veliki broj istovetnih dvostihova nego se ta dva teksta podudaraju i u onim dijelovima gdje se tekst hvarske redakcije odvajala od korčulanskog i budljanskog teksta. Uostalom, približan je i broj dvostihova u oba »plača«: Marchijev ima 713, a za rekonstruiranu hvarsku redakciju može se zaključiti da je imala najmanje 723 dvostiha. Kako i splitski »Plač« počinje poznatim stihom »Plaćnim glasom svih vas molju«, što ga gotovo i jedino stavlja u tješnju vezu s ostalim tekstovima izvan Hvara, to bi se 10 dvostihova više u hvarskoj redakciji odnosilo prije svega na onih dvadesetak stihova na početku hvarskih prijepisa u jelšanskom i vrisničkom rukopisu, koji započinju stihom »Nu mislimo svi mi danas«.

Pokušat ćemo ukratko, ali malo pobliže razmotriti ta podudaranja s hvarskom redakcijom, koja još bolje ističu važnost splitskog Marchijeva rukopisa za rekonstruiranje prvotnog, izvornog teksta »plača« čistog dijaloškog tipa, a koji je morao nastati negdje sredinom ili najkasnije koncem XV stoljeća.

Hvarska redakcija (računajući dio teksta jelšanskog i vrisničkom rukopisa kojeg nema u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*) ima svega 5 dvostihova kojih nema u Marchijevu tekstu. Isto tako osorsko-hvarski tekst nema 5 dvostihova koje

nalazimo u Marchijevu »Plaću«. Ali u početnim stihovima koji su izgubljeni u osorsko-hvarskom, a sačuvani u jelšanskom rukopisu, hvarska je redakcija kraća od Marchijeva teksta za 11 dvostihova. Doduše, može se pretpostaviti da je izgubljeni dio *Osorsko-hvarske pjesmarice* imao i te stihove, jer jelšanski tekst predstavlja skraćenu verziju osorsko-hvarskog »Plaća«. Tako bi ostalo onih desetak dvostihova na početku koji bi hvarsku redakciju činili nešto dužom od ove splitske.

Izrazitija podudaranja između ta dva teksta javljaju se kasnije, na mjestima gdje se oba »plača« viškom dvostihova ili prazninom odvajaju od teksta *Foretićeve pjesmarice*. Pogotovu je to vidljivo u zajedničkim praznim prostorima čitavih grupa dvostihova u odnosu na korčulanski »Plać« (na primjer, ni splitski ni hvarski tekst nemaju grupe dvostihova koje bi odgovarale dvostihovima 343—351 i 704—753 u tekstu *Foretićeve pjesmarice*), a isto tako imaju zajednički tekst tamo gdje se u *Foretićevoj pjesmarici* nalazi praznina (između dvostihova 757 i 758 korčulanskog »Plaća« oba teksta imaju četiri dvostihova više). Ali podudaranja se javljaju i u redosljedu nekih dvostihova koji su u tekstu *Foretićeve pjesmarice* poredani drugačije (dvostihovi 269—272 korčulanskog »Plaća« javljaju se u splitskom tekstu redom: 301, 303, 302, 304, a tom redosljedu odgovaraju isti dvostihovi u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*: 282, 284, 283, 285), da ne nabrajamo ostala slaganja između splitskog i hvarskog »plača«.

Preciznija analiza, pogotovu ispitivanje jezičnih i metričkih podudarnosti, pokazat će druge, na neki način i bitnije sličnosti, ali već se iz navedenih primjera može zaključiti da su splitski »Plać« i tekst *Osorsko-hvarske pjesmarice* imali bliži zajednički predložak i da je Marchijev tekst nastao prema jednom predlošku koji se ranije od ostalih tekstova izvan otoka Hvara odvojio od zajedničke pramatice ovog tipa. Zato je objavljivanje splitskog »Plaća« vrijedna predradnja za dalje proučavanje kasnijeg, to jest čistog dijaloškog tipa srednjovjekovnih »plačeva«.

MUKA GOSPODINA NAŠEGA IESUKARSTA u *Budljanskoj pjesmarici* iz 1640, što je u stvari »plač« čistog dijaloškog tipa, nije objavljena. Jedan tekst iz te pjesmarice obradio je S. Ivšić,⁷⁷ ali je pjesmaricu u cjelini opisao F. Fancev, uspoređujući njen sadržaj sa sadržajem *Korčulanske pjesmarice* koju je objavio V. Vuletić Vukasović.⁷⁸ Fancev je dao vrijednih podataka o podrijetlu rukopisa i o podrijetlu pjesama u njemu.

Nedavno je budljanski »Plać«, odnosno »Muku« i neke druge tekstove u pjesmarici obradio Radoslav Rotković u svojem radu o počecima crkvene drame u Boki.⁷⁹ Tu je Rotković usporedio budljanski »plač« s kasnije nastalim dijaloškim i dramskim pasionskim tekstovima bokokotorske skupine.

Tekst »plača« zadnji je sastav u pjesmarici i nalazi se na 1. 121a—147—. Sačuvan mu je samo prvi dio, jedna trećina čitavog teksta, to jest svega 217 osmeračkih dvostihova.

Budljanski se »Plać« odvajaju od hvarske redakcije u istoj osobini kojom se odvajaju i ostali tekstovi čistog dijaloškog tipa, nastali izvan Hvara, pa se i on započinje stihom »Plaćnijem glasom svijeh vas molju«. Ipak se u velikom svom dijelu budljanski tekst podudara s »Plaćem« *Osorsko-hvarske pjesmarice*, iako nešto manje od korčulanskog Foretićeva, a pogotovo od splitskog Marchijeva »Plaća«. Prema dvostihovima 1—204 osorsko-hvarskog »Plaća« u

budljanskoj »Muci« nedostaje samo 11 dvostihova, a u tom tekstu nalaze se samo 3 dvostiha kojih nema u osorsko-hvarskom »Plaću«. Oba teksta imaju i zajedničke praznine na dva mjesta, gdje se u ostalim tekstovima nalazi po jedan dvostih.

Međutim, svojim početkom budljanska je »Muka« bliža korčulanskom i splitskom tekstu, a vjerojatno i »Plaću« *Rapske pjesmarice* iz 1563. nego tekstovima hvarske redakcije.

* * *

Postoji još cijeli niz dijaloških »plačeva« iz kasnijih prijepisa i preradbi, bilo u rukopisima ili tiskanih, ali oni bi bili interesantni samo kad bi se raspravljalo o dijaloškim »plačevima« općenito ili kad bi se istraživala sudbina hrvatskih srednjovjekovnih »plačeva« u kasnijim epohama.

U nizu takvih tekstova prije svega došli bi u obzir svi slični tekstovi bokotorske skupine, koju obrađuje R. Rotković u navedenom radu (to je »Prikazanje muke Jezusove« u rukopisu Nikole Nenadića iz konca XVIII stoljeća, Balovićev »Plać gospe« iz 1733, odnosno prijepis tog »Plaća« koji je izvršio Nikola Mazarović 1783. te Vulovićev tekst »Plaća«).⁸⁰ Svi ti tekstovi, kako pokazuje Rotković, podudaraju se u dobrom dijelu s tekstom *Osorske-hvarske pjesmarice*, samo ih od nje dijeli prilično velik vremenski razmak.

Ovom prilikom ne dolaze u obzir ni ostali sačuvani tekstovi, pogotovo oni rukopisni, koji pripadaju čistom dijaloškom tipu »plačeva«, ali su nastali u mnogo kasnijem vremenu. Posebno, za raspravljanje o hvarskim dijaloškim »plačevima« neće biti neoplodna ni Divkovićeva narativna kontaminacija čistog i dramatskog tipa dijaloških »plačeva« ni svi oni tekstovi koji su se iz nje razvili, kao što su poznati i objavljeni sastavi Tome Babića i Petra Kneževića, te drugi njihovi prijepisi i rukopisne preradbe.

Zadržat ćemo se samo na kritičkoj obradi »Plaća« *Osorsko-hvarske pjesmarice* te na njegovoj dopuni iz ostalih hvarskih varijanata kao i na analizi podudarnosti s ostalim srodnim tekstovima.

(Nastavak slijedi)

BILJEŠKE

¹ I. Kukuljević—Sakcinski: *Pjesnici hrvatski XV vieka*, Zagreb 1856, str. 41—45.

² V. Vuletić—Vukasović: *Čakavske starinske pjesme u čast svetijem i sveticama božjim*, Pos. otisak iz Katoličke Dalmacije, Zadar 1880.

³ J. Vajs: *Starohrvatske duhovne pjesme*, Starine JAZU XXXI, Zagreb 1905, str. 258—275.

⁴ F. Fancev: *Hrvatska crkvena prikazanja*, Narodna starina XI, Zagreb 1932, str. 145.

⁵ Sadržaj tzv. Hvarske pjesmarice iznio je u tančine F. Fancev u radu *Nova poezija Splitsčanina M. Marulića* (Rad JAZU 245, Zagreb 1933, str. 1—72), a o tekstu

Foretićeve i Budljanske pjesmarice u radu *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psalir* (Djela JAZU 31, Zagreb 1934, str. XXVIII).

⁶ F. Fancev: *Plač blažene dive Marije*, Građa JAZU 13, Zagreb 1938, str. 193—212.

⁷ V. Štefanić: *Još Marulićevih stihova*, Zbornik M. Marulića, Zagreb 1950, str. 298.

⁸ C. Fisković: *Rapska pjesmarica iz druge pol. XV st.*, Građa JAZU 24, Zagreb 1953, str. 25—71.

⁹ C. Fisković: *Ulomak Gospina plača iz Splita*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XXIV, Beograd 1958, str. 283—287; N. Kolumbić: *Splitski ulomak jedne dijaloške pjesme iz početka XVI st.*, Zadarska revija 7, 1958, str. 160—164.

¹⁰ V. Štefanić: *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU 51, Zagreb 1960, str. 432. Detaljniji opis tog rukopisa dao je Štefanić kasnije (Glagoljski rukopisi Jugosl. akademije, dio I, Zagreb 1969, str. 289—290).

¹¹ V. Štefanić: *Glag. rukopisi o. Krka*, str. 379—380.

¹² Vidi o tome u dokt. disertaciji N. Kolumbića: *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, Zadar 1964 (rukopis), posebno str. 143—186.

¹³ J. Badalić: *Muka Isukrstova — neobjavljena varijanta starohrvatskog prikazanja*, Mogućnosti, XX, Split 1973, br. 7, str. 695—726.

¹⁴ N. Kolumbić: *Bolski pasionski tekstovi u okviru starije hrvatske književnosti*, Spomenica u povodu 500. obljetnice Dominikanskog sam. u Bolu, Zagreb 1976, str. 259—271.

^{14a} H. Morović: *Splitski tekst »Gospina plača«*, Čakavska rič, Split 1975, br. 2, str. 149—185.

¹⁵ F. S. Perillo: *Hrvatska crkvena prikazanja*, Čakavski sabor, Split 1978, u poglavlju »Dramske laude i gospini plačevi«, str. 22—31. To značenje dijaloških »plačeva« u formiranju hrvatskog dramskog i scenskog zraza ističe i N. Batusić (*Povijest hrv. kazališta*, Zagreb 1978, str. 7—8).

^{15a} R. Rotković: *Počeci crkvene drame u Boki*, Stvaranje, XXXIII, Titograd 1978, br. 1, str. 63—99 (ćir.).

¹⁶ P. Martinov: *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque imperial de Paris*, 1858.

¹⁷ J. Vajs, op. cit.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ J. Vajs: *Nejstarši Breviář Chrvatsko Hlaholský*, v Praze, 1910.

²⁰ S. Ivšić: *O tobožnoj »najstarijoj sačuvanoj hrvatskoj pjesmi 1320«*, Građa JAZU 14, 1939, str. 5, bilj. 5.

²¹ F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik...*, str. XXVI, bilj. 20.

²² J. Hamm: *Jedna glagoljska dvanaesteraka pjesma iz XIV st.*, Radovi Slav. instituta 4, Zagreb 1959, str. 94.

²³ I. Milčetić: *Hrvatska glagoljska bibliografija*, Starine JAZU XXXIII, Zagreb 1911, str. 80.

²⁴ D. Malić: *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Zagreb 1972.

V. Štefanić ne vidi dovoljno argumenata za takvo mišljenje (v. njegov osvrt u »Slovu« br. 23, Zagreb 1973, 225—232).

²⁵ Tako ih na primjer naziva I. Baldelli: *La laude e i Disciplinati*, La Rasegna della lett. it., N. 3, Sett.-Dic. 1960, str. 396—418.

²⁶ M. Rešetar: *Zu den ältesten Küstenlendischen Kirchenliedern*, Archiv für slav. Phil. XXIV, 1902, str. 217—218.

²⁷ V. o tome N. Kolumbić: *Starohrvatska pasionska drama i pitanje stranih izvora*, Radovi Filoz. fak. u Zadru, sv. 14—15, Zadar 1976, str. 264—266.

²⁸ V. Jagić: *Prilozi k historiji knjiž. naroda hrvatskoga i srbskoga*, Arkiv za povj. jugoslav. IX, Zagreb 1868, str. 65—181.

²⁹ M. Rešetar, op. cit., str. 218.

³⁰ Ibid.

³¹ F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik...*, str. XXVI.

³² V. Štefanić: *Glagoljski rukopisi o. Krka*, str. 379—380.

³³ To je treća pjesma ciklusa pod natpisom »U nedilju od Palmi«, a u toj se korčulanskoj zbirci ta varijanta započinje stihom »Čemu vrime ovo gluho«, to jest ima 8 dvostihova više.

³⁴ To je uostalom bio i cilj čitave njegove radnje »Vatikanski hrv. molitvenik...«.

³⁵ V. N. Kolumbić: *Postanak i razvoj...*, str. 49 i 108, bilj. 5.

³⁶ V. Vuletić-Vukasović, op. cit.

³⁷ Vidi o tome F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik...*, str. XXIII—XXIV, zatim G. Bujas: *Rezultati u proučavanju dijela stare hrvatske poezije*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. VI—VII, Zagreb 1960, str. 516—517.

³⁸ Na to je upozorio F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik...*, str. XXIV—XXVIII.

³⁹ *Budljanska pjesmarica* nalazi se u Arhivu JAZU pod sign. I. b. 8. Opisao ju je Fancev, op. cit. XXII—XXVIII, gdje je utvrdio njena podudarnja sa zbirkom Vuletićeva izdanja (računajući da je to izdanje Vuletić pripremao prema zamentutom rukopisu iz XV st., ali to se odnosi i na sačuvani prijepis iz XVII ili XVIII st. Vidi bilj. 12 u Fanceva).

⁴⁰ Te se pjesme započinju stihovima: 4. Plači srce i s očima, 5. Skupite se svi narodi, 6. Zdravo tilo božje svete, 7. Zdrav, Isuse, sinu boga.

⁴¹ Fancev je mislio da bi i sve ostale pjesme mogle biti srednjovjekovne podrijetla (*Vatikanski hrv. molitvenik...*, str. XXVI), a nije primijetio da u pjesmarici ima pjesama koje su morale nastati tek kasnije, najranije u XVI st.

⁴² C. Fisković: *Rapska pjesmarica...*, op. cit.

⁴³ U vezi s tim Fisković primjećuje: »Može se dakle jasno uvidjeti, kao što je prirodno, da su Piciću služile pjesme na sva tri jezika, a budući da je naše srednjovjekovno crkveno pjesništvo povezano s onim na latinskom i talijanskom jeziku, ovaj nam rukopis može pomoći da jasnije uvidimo tu vezu« (op. cit., str. 26).

⁴⁴ I. Fisković računa da bi Picić kao i drugi slični prepisivači crkvenih tekstova mogli biti i stvaraoci, naši prvi pjesnici, »začinjavci«, kako ih je nazivao M. Marulić (ib., str. 28).

⁴⁵ Plač se nalazi na 1. 42^a—66^b, poslije hrvatskih pjesama »Va sfe vrime godisca«, »Placi sarce i-s-ocima« (to nije istovetna pjesma s onom četvrtom u pasionskom ciklusu Vuletićeva izdanja, koja počinje istim stihom) i »Sudac strasan koje priti«. Sve je te pjesme Fisković i objavio u istom radu (str. 41—45).

⁴⁶ Naime, kao 33. stih unijeta je talijanska didaskalija »Questo dixè san çuane«, a kao 12. stih dolazi jedina riječ »Ruke...«, što zapravo odgovara dvostihu Klimantovićeva »Plača«: »Ruke moćno zavezaše/obraz mu sveti popljuvaše« (F. Fancev: *Plač blažene dive Marije*, op. cit., str. 196). Ali kao dva stiha (325 i 326) napisan je stih »Tuoi sin selgni« u jednoj i »Tusna mati« u drugoj crti. Trećem dvostihu u ovom tekstu nalazimo samo prvi stih: »Vas charstiane na plac soue«, dok nam glagoljski vrbnički tekst otkriva njegov parnjak: »er v žalosti ona plove«, a čitav taj dvostih nalazimo i u Klimantovićevu »Plaču« (str. 195).

⁴⁷ To jest da je »davno prije renesanse i prije reformacije opstojala jedna jedinstvena hrvatska crkvena književnost«, a ne neke posebne — glagoljička i latinička (*Vatikanski hrv. molitvenik...* str. XLV).

⁴⁸ Još u ljeto 1959. nalazio se kod vrbničkog župnika, koji mi ga je sam spomenuo i dopustio da ga pregledam. Malo kasnije rukopis je otkupila JAZU (V. Štefanić: *Glagoljski rukopisi o Krka*, str. 432).

⁴⁹ V. Štefanić: *Riječki fragmenti (Glagoljica u riječkoj općini)*, Zbornik Hist. inst. JAZU u Zagrebu, sv. 3, 1961, str. 221.

⁵⁰ V. Štefanić: *Glagoljski rukopisi JAZU*, str. 289—290.

⁵¹ To je samo jedan istrgnuti list neke izgubljene pjesmarice, a nađen je u jednoj knjizi iz Marulićeve ostavštine (v. N. Kolumbić: *Splitski ulomak...*). Tekst je pisan najkasnije početkom XVI st. (N. Kolumbić, op. cit., C. Fisković: *Ulomak Gospina plača iz Splitske*, op. cit.).

⁵² V. Štefanić: *Riječki fragmenti*, op. cit., str. 221.

⁵³ O tome N. Kolumbić: *Postanak i razvoj...*, op. cit., str. 55 i 144—145.

⁵⁴ To pokazuje analiza podudarnih dvostihova (vidi N. Kolumbić, op. cit., str. 154—160).

⁵⁵ F. Fancev: *Nova poezija Splitske M. Marulića*, Rad JAZU 245, Zagreb 1933, str. 1—72.

⁵⁶ Za Hvar je veže hvarsko prezime BOGLIĆ, ispisano olovkom, a naročito tri pjesme na koncu, pisane drugim, mladim rukopisom, ali prema Fancevu još uvijek iz XVI st. (Nova poezija..., str. 17). U njima se nalaze apostrofe: »Puče hvarski, ki s na bližu...« i »Zato, Hvaru, obrati se...«. Ali u hvarsko podrijetlo čitave pjesmarice nije ni Fancev bio potpuno siguran: »ili je sasvim hvarskoga porijekla, ili se najkasnije polovinom XVI st. našao (rukopis, op. N. K.) u hvarskoj sredini. Bit će bio pisan oko 1530«. Te sumnje potkrijepio je V. Štefanić koji zaključuje da je stariji dio rukopisa, kojega se tiče datiranje godinom 1533, vezan po postanku za Osor na Cresu. U nekim pjesmama tog dijela nekoliko se puta spominje etnik *Osoran* i pridjev *osorski* (V. Štefanić: *Još Marulićevih stihova*, op. cit., str. 298). Međutim, to ne mora vezati i postanak čitava prednjeg dijela pjesmarice za Osor, jer je prepisivač, ma otkud bio, mogao iz nekih tekstova mehanički prepisati navedene izraze, ne znajući njihovo pravo značenje. Zato bi se sa sigurnosti za osorsko podrijetlo mogao vezati samo predložak tih pjesama.

⁵⁷ Fancev kaže da bez početka, »koji je propao u izgubljenim listovima 66—69, taj 'plač' ima 1520 osmeraca«. Bez izgubljenih listova tekst ima 1316 stihova, a ako pribrojimo stihove koji su morali biti na listovima 87 i 94, u sredini teksta, dakle po 24 stiha na 4 stranice, dobijemo bez početka koji manjka još 96 osmeraca, što ukupno daje 1412 osmeraca. Kako je Fancev došao do brojke 1520, nije jasno.

⁵⁸ Na mjestu izgubljenog početka u osorsko-hvarskom »Plaću« jelšanski tekst ima 18, a vrisnički 17 dvostihova više, prema čemu se može zaključiti da se u najstarijoj varijanti tekst »Plaća« mogao nalaziti samo na listu 69. Na mjestu izgubljenog 87. lista nalazimo u kasnijim hvarskim tekstovima još 20, a na mjestu 94. lista još 18 dvostihova. Prema tome je tekst *Osorsko-hvarske pjesmarice* imao još najmanje 56 dvostihova, odnosno 112 stihova, a možda i nešto više kad znamo da su kasniji hvarski tekstovi dosta skraćene verzije ovog najstarijeg teksta.

⁵⁹ Takav početak osorsko-hvarskom »Plaću« Fancev je pridavao prema sačuvanim tekstovima u *Foretićevoj i Budljanskoj pjesmarici*. To mišljenje zadržao je i V. Štefanić potvrđujući to i početkom teksta u *Rapskoj pjesmarici iz 1563. (Riječki fragmenti...)*, str. 222).

⁶⁰ Originalan je rukopis zametnut, pa mi je svoj prijepis svojevremeno bio ustupio H. Morović, na čemu mu i ovom prilikom zahvaljujem.

⁶¹ Na koncu je prepisivač napisao na latinskom: »1796, Laus honor et gloria dei, finis. Anno millesimo septingentesimo octogesimo quarto«. Dakle, Gargičević je rukopis prepisao vjerojatno već 1784, a netko drugi ga je prepisao godine 1796. te do dao Gargičeviću i svoju godinu prijepisa.

⁶² Na stranicama 71—81 nalazi se pjesma pod natpisom *Veliki četvrtak za procesiunom večerom* (početni stih »O Isuse, božji sinu...«), a na 81—92 *Pisan u veli i slavni petak večer* (početni stih »O propeti mučni Isuse...«). Jedna varijanta te zadnje pjesme pjeva se još i danas u Vrisniku i u okolnim mjestima na Hvaru, a nalazimo je već u *Budljanskoj pjesmarici iz 1640.* (l. 15^a—16^b) i u spomenutom jelšanskom rukopisu.

⁶³ Tu je zbirku u rukopisu napravio vjerojatno sam pop Gargičević, sudeći prema njegovim riječima: »scripsi ad usum mei«, to jest izričito za potrebe njegovih vjernika kojima je morao dati tekst prilagođen redu pjevanja u procesiji.

⁶⁴ F. Fancev: *Hrvatska crkvena prikazanja*, op. cit., str. 154 i dalje. On je i opisao ovu pjesmaricu (*Nova poezija Splićanina M. Marulića*, op. cit., str. 69). Poslije zadnjeg teksta nalazi se bilješka: »Suarha, Copiato l'Anno 1860«, ali za sam »Plać« bit će vezana godina 1840., zabilježena sprijeda, kako misli i Fancev (*Nova poezija...*, str. 17). Pjesmarica ima 59 označenih stranica tvrdoga pergamena. Na prvom listu, koji nije paginiran, nalazi se sadržaj. »Gospin plač« nalazi se na str. 1—53, zatim slijede dvije prazne stranice, a na str. 55—59 nalazi se pjesma »kojasce piva u Processiunu u Veliki Petak u vecer« s početnim stihom »O propeti mučni Isuse«, identična s pjesmom u vrisničkoj pjesmarici.

⁶⁵ Taj tradicionalni pučki obred u središnjim mjestima otoka Hvara inspirirao je svojedobno i književnika Jurja Carića u njegovoj kratkoj pripovijetki »Za križem« (*S naših ostrva*, Dvije pripovijesti, Nakladom Novog doba, Split 1921). Fancev je tu svečanost spomenuo u tri navrata (*Hrvatska crkvena prikazivanja*, str. 154; *Nova po-*

ezija ... , str. 17; *Vatikanski hrv. molitvenik* ... , str. XXVIII). Ta se noćna procesija obavlja samo u šest središnjih mjesta na otoku, a u njoj ne sudjeluju obvezno svećenici, nego samo mještani. Preko noći s četvrtka na petak počinje u svakom mjestu obilazak u ostalih pet mjesta, u pravcu kazaljke na satu. Jelšani idu redom u Pitve, Vrisnik, Svirče, Vrbanj, Vrbosku i zatim dolaze s druge strane u Jelsu. Danas svako mjesto ima svoj vrlo skraćeni tekst od oko 20 stihova, uzet iz davnog izvora, ali prema oznakama u jelšanskom i vrisničkom tekstu čini se da se nekad pjevao čitav »Plać«. Napjevi koje pjevaju dva i dva pjevača potječu od zajedničkog izvora, ali svako mjesto unijelo je neku svoju karakteristiku. Više puta su napjevi »Plaća« na Hvaru snimani u znanstvene svrhe, ali do danas nisam zapazio da ih je netko znanstveno i obradio.

Neke podatke o tom pučkom obredu daje i H. Morović u spomenutoj radnji o splitskom »Plaću« (str. 150).

⁶⁶ Prema tekstovima u vrisničkom i jelšanskom »Plaću« dade se rekonstruirati i izgubljeni dio osorsko-hvarskog teksta u sredini. Taj najstariji tekst morao je sadržavati sve stihove vrisničkog i jelšanskog »Plaća«, a vjerojatno ih je na tom mjestu imao i više, kako proizlazi iz usporedne analize sačuvanih dijelova. Fancev je isticao da se jelšanski tekst »pokrivao i u detaljima s tekstom na početku manjkava Plaća Marijina jedne hvarske pjesmarice...« (*Hrvatska crkvena prikazanja*, str. 153), ali tu sličnost nije uzimao u obzir za utvrđivanje izgubljenog početka osorsko-hvarskog »Plaća«, nego je njegov početak poistovetio s početkom njemu poznatih nehvarskih tekstova (*Foretićeve i Budljanske pjesmarice*).
avdeg«ličnost,

⁶⁷ Na Hvaru sam zabilježio i neke druge pasionske tekstove koji su vezani za stare »plačeve«.

a) Svirčanska pjesma »Za križem« nalazi se u bilježnici župne crkve u Svirčima. Započinje stihom »Nut mislimo ov dan danas«, ima 218 stihova, odnosno 109 dvostihova) a nastala je velikim skraćivanjem jednog većeg »plača«. To je skraćivanje, vjerojatno u novije vrijeme, obavio jedan loš prepisivač pa je pobrkao sadržaj, za dijaloge nema naznaka tko ih govori, a mnoge su riječi iskrivljene. Tekst je u svakom slučaju dokaz da se nekadašnji dugi tekst s vremenom u upotrebi za obred sve više kratio, dok nije došlo do današnjih dvadesetak stihova.

b) Tekst »Plaća« iz Vrbovske, zapisan je također početkom ovog stoljeća, vjerojatno od nekog pjevača. Taj se »Plać«, međutim, dosta razlikuje od starih poznatih tekstova i to po obilježjima narodnog izraza koji je u tonu osmeračkog srednjovjekovnog pjesništva unio zapisivač i prerađivač. Taj nam tekst pokazuje kakvu su sudbinu tijekom vremena doživjeli crkveni sastavi kad su se udaljili od kontrole crkvenih ljudi. Takvu sam jednu narodnu verziju »Plaća« zabilježio svojevremeno (1958) u Pagu, iz bilježnice 85-godišnjeg Jure Tičića, koja se započinje stihom »Gdi jest ljubav i prijazan«, a u kojoj se Isus obraća učenicima, upotrebljavajući mnoge dvostihove poznate iz ranijih »plačeva«. Jedno takvo jače ponarođivanje predstavlja »Pisma sv. Križa u Rabu«, koju mi je 1958. bio pokazao tamošnji župnik, a koja se pjeva 14. prosinca. Zanimljiv je početni dvostih: »Štujmo, braćo, blagdan danas u ki Isus plaka za nas«, a i čisto narodni stihovi u daljem tekstu: »Tisuć petsto godišć biše / i šezdeset jošće više, / da se čudo ovo zgodi...«.

c) Na Hvaru sam zabilježio i jednu kraću pjesmu o Marijinoj boli, koju mi je oko 1950. godine izrecitala pok. Nedjeljka Carić. Pjesma se započinje stihom »Diva grede s božjega greba«, a sadržaj joj je razgovor između Marije i Isusa na križu, s dvostihovima poznatim iz »plačeva«. Pjesma ima 10 dvostihova i jedan krnji (osmerac). Sličnu pjesmu zabilježio je O. Delorko (s početnim stihom »Diva lize božjem grebu«) na Dugom otoku, kako obavješćuje M. Bošković-Stulli (*Narodna pjesma naše oslobod. borbe kao problem savr. folklor. stvaralaštva*, Zbornik radova SAN, knj. LXVIII, Beograd 1960, str. 411—413). O odjecima poezije »plačeva« u narodnoj poeziji do naših dana nešto sam detaljnije pisao u svom radu *Uloga zardarskog otočja u formiranju najstarije hrvatske književnosti* (Zbornik Zadarsko otočje, Zadar 1974, str. 117—132).

⁶⁸ F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik*, str. XXVIII.

⁶⁹ F. Fancev: *Hrvatska crkvena prikazanja*, str. 143. Zatim je još jednom ukratko izvjestio o tekstovima u pjesmarici (*Naučna istraživanja starije hrv. književnosti g. 1933 i 1934*, Ljetopis JAZU 47, 1945, str. 116).

⁷⁰ V. Premuda: *Starohrvatski latinički rukopis »Žića sv. otaca«*, Starine JAZU XL, Zagreb 1939, str. 104.

⁷¹ V. Štefanić: *Još Marulićevih stihova*, str. 281—298

⁷² G. Bujas; op. cit., str. 527. Kako me svojedobno bio obavijestio pok. G. Bujas, on je rukopis bio vratio samostanu sv. Antuna u Rabu, ali ga prigodom moga posjeta ni tamošnje koludrice nisu mogle naći, niti su se sjećale da im je vraćen. Ni Premudin prijepis nisam mogao istom prilikom naći među njegovim rukopisma u samostanu na Košljunu.

⁷³ V. V. Štefanić, op. cit., str. 284.

⁷⁴ H. Morović: *Splitski tekst »Gospina plača«*, Čakavska rič, III, Split 1973, br. 2, str. 149—185.

⁷⁵ Op. cit., str. 152.

⁷⁶ Op. cit., str. 150.

⁷⁷ O tobožnjoj »najstarijoj sačuvanoj hrvatskoj pjesmi prije 1320«, op. cit., str. 12—13.

⁷⁸ F. Fancev: *Vatikanski hrv. molitvenik*, str. XXII—XXVIII.

⁷⁹ R. Rotković: *Počeci crkvene drame u Boki*, op. cit.

⁸⁰ Sve te tekstove obrađuje R. Rotković u spomenutoj radnji, str. 87—94.